Original Yiddish

ייִדישע פֿאָלקסמעדיציִן פֿון דעם בעל שם טובֿ צו אַנ-סקי און אַריבער

לויט נח באַרעראַ און נתנאל דויטש

„פֿון הונדערט טויט-פֿאַלן קומען ניין און ניינציק פֿון אַ ,בייז אויג‘ (תשעה ותשעין בעין רעה ואחד בדרך ארץ)“ – תּלמוד בבלי בבא מציעא קז[1]

בײַם סוף פֿונעם נײַנצענטן יאָרהונדערט און דעם אָנהייב פֿונעם צוואַנציקסטן, איז די ייִדישע עטנאָגראַפֿיע אָדער די ייִדישע פֿאָלקלאָריסטיק (עס איז נישט געווען קיין שטאַרקער אונטערשייד צווישן די צוויי געביטן אין יענער צײַט) אַרויסגעקומען ווי אַ חשובֿער אַספּעקט פֿון דער ייִדישער קולטור. איינע פֿון די וויכטיקסטע עטנאָגראַפֿישע קאַטעגאָריעס איז געווען פֿאָלקסמעדיצין. אין דעם אַרטיקל וועלן מיר עקזאַמענירן די טראַדיציאָנעלע שורשים און היינטצײַטיקע אַרויסווײַזן פֿון ייִדישער פֿאָלקסמעדיצין אין מיזרח-אייראָפּע (ד"ה דער תּחום-המושבֿ, פּוילן, ליטע, אאַז"וו). אונזער פֿאָרשאַרבעט נעמט אַרײַן דער תּקופֿה פֿון דעם בעל שם טובֿ, וואָס איז געווען דער גרונדער פֿון דער חסידישער באַוועגונג, דורך דער צײַט פֿון אַנ-סקיס ייִדישער עטנאָגראַפֿישער עקספּעדיציע אין די שטעטלעך פֿונעם תּחום-המושבֿ און אַריבער. אונזער שטודיע וועט אַנטפּלעקן אַז, אַחוץ פֿון ייִדישע מענער (ווי, למשל, בעל שם, גוטער ייִד אָדער חסידישער רבי, פֿעלדשער, רופֿא און אָפּשפּרעכער), האָבן סײַ ייִדישע פֿרויען (צב"ש אָפּשפּרעכערקע, באָבע אָדער אַקושערקע און רופֿאטע), און סײַ ניט-ייִדן, ווי מכשפֿים און בפֿרט טאַטאַרען אָדער קדרים, געשפּילט וויכטיקע ראָלעס ווי

[1] רעגינע ליליענטאַל, „עין הרע“, ייִדישע פֿילאָלאָגיע, דרײַהעפֿט 4-6, יולי-דעצעמבער, 1924, ז׳ 245.

פֿאָלקהיילערס. אונזער אַרטיקל וועט דערצו געבן אַ טעם, אי פֿון די פֿאַרשיידענע מנהגים צי טעכניקעס (בענקעס, פּיאַווקעס און פּסלען), אי די אַספּעקטן פֿון דער פּראַקטישער קבלה אָדער קבלה מעשׂית (סגולות, קמיעות, שפּרוכן, אאַז"וו), אי פֿון די פֿאַרשיידענע ליטעראַרישע מקורות (ד"ה חסידישע מעשׂות, מנהג ספֿרים, יזכּור ביכער, עטנאָגראַפֿישע דאָקומענטן און אַפֿילו היַינטיקע ציַיטונגען) פֿון ייִדישער פֿאָלקסמעדיצין.

בעלי שם און דער בעל שם טובֿ ווי פֿאָלקהיילערס

איינער פֿון די וויכטיקסטע פֿיגורן אין דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער פֿאָלקמעדיצין איז געווען דער בעל שם, וואָס האָט זיך באַנוצט מיט דער פּראַקטישער קבלה, אַזוי ווי אַ „שאַמען“ אין אַנדערע קולטורן, כּדי צו היילן כּלערליי קראַנקייטן. דער באַרימטסטער בעל שם איז געווען ישׂראל בעל שם טובֿ אָדער דער בעש"ט וואָס ווערט באַטראַכט ווי דער גרונדער פֿון חסידות אין דער ערשטער העלפֿט פֿונעם אַכטצענטן יאָרהונדערט. עס איז כּדאַי צו באַרמערקן אַז דער בעל שם טובֿ איז אַריַינגערעכנט געוואָרן אין אָפֿיציעלע פּוילישע שטיַיער-רשימות פֿון מעזשביזש, דער שטאָט אין וועלכער ער האָט געוווינט, אַלס „Balzam Doktor“.[2] דער קוואַל באַשיַינט חשובֿ דעם בעש"טס ראָלע ווי אַ היילער אין דער ייִדישער קהילה. דאָס ווערט אויך באַיאָנט אין דעם ספֿר „שבֿחי הבעש"ט“, די ערשטע חסידישע זאַמלונג פֿון מעשׂות וועגן דעם בעל שם טובֿס לעבן. אָנהייבנדיק זיך אין קאָפּוסט אין 1814-15, איז די זאַמלונג געדרוקט געוואָרן אין פֿאַרשיידענע נוסחאָות, סיַי אויף ייִדיש , סיַי אויף העברעיִש. מיר געבן נאָר איין ביַישפּיל פֿון דעם ייִדיש „שבֿחי הבעש"ט“ (דפֿוס קארעץ-אוסטרהא) וואָס באַוויַיזט די קאָנקורענץ צווישן די פֿאַרשיידענע מינים פֿאָלקהיילערס, אריַינרעכענענדיק אַ „טאַטיר“ (טאַטאַר אָדער קדר), אַ „דאַקטור“ (אַ גוייִשע מומחה) און אַן

[2] Moshe Rosman, *Founder of Hasidism: Quest for the Historical Baal Shem Tov*, pg. 165, Berkeley.

„אשה ארופֿעטע“ (רופֿאטע), די פֿרוי פֿון אַ רופֿא אָדער, אין דער פֿאַל, מסתּמא אַ סעלבשטענדיקע היילערין. באַמערקט-זשע אויך אַז דאָס ייִדיש-אָרטאָגראַפֿיע פון דעם פֿאָלגנדיקן בייַשפּיל איז אין גאַנצן נישט מאָדערן, דהייַנו, ס׳רוב פֿון די ווערטער פֿעלן עטלעכע אותיות.

> אייזק האט גיהאט איין טאכטיר איונגע זיא האט שון חתונה גיהאט און איז שלאף גוועזין הט מען זי גיפירט צום בע״ש האט ער גיהיישן איר שטעלן פייאוקעס; אין עפנין מורידין האט ר׳ אייזיק מורא גיהאט לאזין עפענין איר מורידין ווייל זיא איז נאך זייער יונג גיוועזין זי איז ערשט אלט גוועזן דרייצעהן ייהר וויא קומט צור איר מורידין הט ער זיך ניט גוואלט סומך זיין אויף דעם ווארום ייעני צייטן הט מען נאך אין גאנצן ניט אזוא גיגלייבט אין בעל שם אוף איין פליאה זוא וויא דר באך; האט ר׳ אייזק געפרגט דער דוכסעש דאקטור; האט ער אוך גיהיישין עפענין מורידין. ער הט גיזאגט בייא איין קליינעש גפינש זיך אוך מורידין; הט מען גירפין איין אשה ארופעטע זיא זאל איר עפענין מורידין הט זיא איר געפנט; די רופעטע איז און שטאט גוועזין איין אשה חשובה אז דר בעל שם הט גיזעהן די רופעטע; הט ער זיך גיבייזערט וואש מען הט זיא גירופין און הט גיזאגט איז דען אנדרי אין שטאט ניט דא נאר זיא דר איבר ווייל זיא האט גיעפנט די מורידין וועט זיא קיין פועלה ניט האבן מיט דער עפענן דר נאך איז ר׳ אייזיק גיפארין קיין קאשנטין צום טאטיר אז דר בעל שם איז גוואר גיווארין איז ער חמושטנע גיפארין קיין קאשנטין מחמת ער איז זייער גיטריי גוועזן דעם רב החסיד הגאון מוה״ר דוד דעם אושטרר רב ר׳ אייזקש פאטר און הט זיך גיבייזערט אוף ר׳ אייזיק פון וועשט וועגן איז ער גיפארין צוך טאטיר ווארום אז זיא איז ביין טאטיר קאן ער ניט טראחטין פון איר און קאן איר קיין פעולה ניט טאן: הט רבי אייזיק צו גיזאגט דעם בעל שם ער וועט תיכף אהיים פארן; אבר אז דר בעל שם איז אוועק גיפארין פון קאשנטין איז רבי אייזק ווייטר גיזאשין מיט זיין טאכטר ביין טאטיר ער איז גזעשין אצייט עש הט גיהאלפין עש איז ניט גיוועזן קיין פעולה הט רבי אייזק גמוזט אהיים פארין מיט זיין טאכטר; דר נאך איז די טאכטיר רבי אייזיקש זייער שלאף גיווארין; האט הרב רבי דוד גימאכט איין גרושן רעש און האט צום הוף גיקלעבן לייט מען זאל זאגן תילים און מען האט זיא גיבענשט מיט איין אנדרין נאמן.[3]

אין די קומענדיקע דורות פֿון דער חסידישער באַוועגונג איז דאָס פּלאַץ פֿון די בעלי שם אַלץ איבערגענומען געוואָרן בייַ די פֿיגורן פֿון „גוטער ייִד“, ד"ה אַ חסידישער רבי, בעזונדערס עמיצער וואָס האָט זיך

[3] אברהם רובינשטין, שבחי הבעש"ט: מהדורה מוערת ומבוארת, ירושלים, 1991, ז׳ 337

ספּעציאַליזירט מיט די פּראָבלעמען פֿון די ייִדישע פֿאָלקסמאַסן אָדער המון-עם. צווישן אַנדערע פֿאַראַנטוואָרטלעכקייטן האָבן זיי געהאַט אַחריות פֿון פֿאָלקסמעדיצין, למשל, העלפֿנדיק עקרות מיט אַ ברכה צי אַ סגולה, כּדי זיי זאָלן זיך טראָגן, אָדער געבנדיק אַ קימפּעטאָרין אַ קמיע צי אַ קימפּעט בריוול, כּדי אָפּצוהיטן דאָס זויגקינד. עס איז אויך געווען אַ שטייגער צו באַזוכן קברים פֿון וויכטיקע צדיקים, כּדי צו בעטן אַ רפֿואה פֿאַר אַ קראַנקייט.

אַנ-סקי און די ייִדישע עטנאָגראַפֿישע עקספּעדיציע

אַנ-סקי, וואָס איז דער פּסעוודאָנים פֿון שלמה זאַנוויל ראַפּאַפּאָרט, איז נישט געווען דער ערשטער מענטש צו שטודירן דאָס ייִדישע פֿאָלקסלעבן, פֿאָלקסמעדיצין בתוכם, פֿון אַן עטנאָגראַפֿיש קוקווינקל. צום בײַשפּיל, אין דער צווייטער העלפֿט פֿונעם נײַנצעטן יאָרהונדערט האָט משה בערלין געדרוקט אַ רוסיש בוך אין וועלכן ער האָט אידענטיפֿיצירט סטערעאָטיפּישע ייִדישע קראַנקייטן און פֿאַרשיידענע אַספּעקטן פֿון ייִדישער פֿאָלקסמעדיצין, ווי דער פֿענאָמען פֿון בעלי שם, כאָטש אין אַ נעגאַטיוון און קריטישן אופֿן.[4] דערווײַל אין דײַטשלאַנד, בײַם סוף פֿונעם נײַנצעטן יאָרהונדערט, האָט דער באַרימטער רבֿ און פּיאָנירישער ייִדישער עטנאָגראַף, מאַקס גרונוואַלד, געגרונדעט און רעדאַקטירט *Mittheilungen der Gesellschaft für Jüdische Volkskunde* אין וועלכן אַ צאָל אַרטיקלען, וואָס האָבן דיסקוטירט ענינים פֿון ייִדישער פֿאָלקסמעדיצין, איז אַרויסגעגעבן געוואָרן.

אָבער אַנ-סקי איז געווען בלי-ספֿק דער וויכטיקסטער פֿיגור אין דעם אויפֿלעב פֿון דער ייִדישער עטנאָגראַפֿיע וואָס איז פֿאָרגעקומען אין די לעצטע יאָרן פֿון דער רוסישער אימפּעריע. צווישן 1912-14 האָט

[4] Moisei Berlin, *Ocherki etnografii eivreiskogo narodonaseleniia Rossii,* Saint Petersburg, 1861.

אַנ-סקי אָנגעפֿירט מיט דער ייִדישער עטנאָגראַפֿישער עקספּעדציע אינעם נאָמען פֿון דעם באַראָן הערץ גינצבורג, אין וועלכער אַנ-סקי און אַ גרופּע יונגע שותּפֿים זײַנען געפֿאָרן איבער דעם תּחום-המושבֿ. במשך פֿון דרײַ זומערן האָבן זיי באַזוכט בערך 70 אַלטע, און פֿון אַ קולטורעלן שטאַנדפּונקט, וויכטיקע שטעטלעך, אין וועלכע זיי האָבן געזאַמלט „פֿאַרבליבענע אוצרות“, פֿון טויזנטער ייִדיש פֿאָלקסלידער, מעשׂות, וויצן, שפּריכווערטער, משלים, מנהגים און אַנדערע עלעמענטן פֿון דער ייִדישער פֿאָלקסקולטור.[5]

איינער פֿון די שותּפֿים אין דער עקספּעדיציע איז געווען אבֿרהם רעכטמאַן וואָס האָט געדרוקט אין 1958 זײַנע זכרונות ,לגבי זײַן איבערלעבונג מיט אַנ-סקי, ווען ער איז געווען אַ יונגער מאַן. אין זײַנע זכרונות האָט רעכטמאַן אַרײַנגערעכנט אַ סך רײַכע מאַטעריאַלען, אין שײַכות מיט ייִדישער פֿאָלקסמעדיצין. ער האָט דערקלערט דעם צוועק פֿון דער עקספּעדיציעס פֿאָלקמעדיצין-זאַמלונג אַזוי: „דער עקספּעדיציע איז געלונגען צו פֿאַרצייכענען און אויפֿקלייבן אַ גאָר באַדייטנדיקע צאָל פֿון די שפּרוכן, סגולות און קמיעות צו אַלערליי פֿאַרשיידענע חולאתן“.[6] ער האָט מודה געווען אַז אַ גרויסער טייל פֿון דער ייִדישער פֿאָלקסמעדיצין האָט טראַדיציאָנעלע וואָרצלען (ווי, למשל, דער גלויב אין דער „עין הרע“ אָדער „בייז אויג“): „לויטן תלמוד איז אַ בייז אויג זייער אַ געפֿערלעכע קרענק און קען אויך זיין אַ גורם צו פֿאַרשיידענערליי אַנדערע געפֿערלעכע חולאתן. געפֿינען מיר טאַקע דערפֿאַר אין תלמוד כלערליי תרופות און סגולות ווי אַזוי צו פֿאַרהיטן זיך, אָדער אויסהיילן זיך“.[7]

אַז מע האָט זיך שוין דערוווּסט אין דער מעשׂה פֿון „שבחי הבעשט“, האָט רעכטמאַן באַמערקט אַז די פּשוטע ייִדן אין מיזרח-אייראָפּע זײַנען געגאַנגען קיין גויִישע היילערס, בפֿרט טאַטאַרען, ווען זיי זײַנען

[5] אבהרם רעכטמאַן, יידישע עטנאגראפיע און פאלקלאר: זכרנות וועגן דער עטנאגראפישער עקספעדיציע, אנגעפירט פון ש. אַנ–סקי, 1958, ז׳ 15.
[6] אבהרם רעכטמאַן, יידישע עטנאגראפיע און פאלקלאר, ז׳ 291.
[7] אבהרם רעכטמאַן, יידישע עטנאגראפיע און פאלקלאר, ז׳ 290.

געוואָרן קראַנק: „האָבן די ייִדישע פֿאָלקס–מאַסן, אַפֿילו פֿרומע ייִדן, אַרויסוויזן אַ גרויסן צוטרוי צו גויִישע אָפּשרפֿעכער, טרעפֿער, מכשפֿים און איבערהויפּט צו ,טאָטערן׳.״[8] רעכטמאַן האָט פֿאַר וואָר געגעבן אַ זעלטנע באַשרײַבונג פֿון אַ טאַטאַרס שיטה „מ׳האָט אָפּטמאָל צו אים געפֿירט אַ חולה מיילן–ווייט. ס׳פֿלעגט אויך טרעפֿן, אַז מ׳האָט געשיקט אַ שליח מיוחד צו אַ ,טאָטער׳, כדי ער זאָל הינטער די אויגן אָפּשפּרעכן פֿון אַ געוויסער חולאת. אין אַזאַ פֿאַל האָט דער שליח מיטגענומען צום ,טאָטער׳ אַ חפֿץ פֿונעם קראַנקן, ווי אַ העמד פֿון אַ דערוואַקסענעם, אָדער אַ וויקלשנור פֿון אַ קינד. דער טאָטער האָט איבער דעם חפֿץ געשפּראָכן, און דער חולה האָט דאָס דערנאָך אָנגעטאָן און געטראָגן ביז ער איז געזונט געוואָרן״.[9] בכלל האָט רעכטמאַן געלייגן אַכט אויף ייִדישע אָפּשפּרעכערקעס און אָפּשפּרעכער. ער האָט באַטאָנט אַז, אין פֿאַרגלײַך מיט אָפּשרפּרעכער, זײַנען די אָפּשפּרעכערקעס געווען באַליבסטער: „מ׳האָט אָבער אין די ,זקנים׳ ווינציקער געגלויבט ווי אין די ,זקנות׳ און צו זיי זיך זעלטענער געווענדט״.[10] עס איז טאַקע געווען איינער פֿון די וויכטיקסטע בײַטראָגן פֿון דער ייִדישער עטנאָגראַפֿישער עקספּדיציע אונטערצושטרײַכן די חשובֿע ראָלע פֿון פֿרויען אין ייִדישער פֿאָלקסמעדיצין און זייערע געוויסע מעטאָדן.

> אין יעדער שטאָט און שטעטל פֿון אוקראַינע האָבן זיך געפֿונען זקנות, וואָס צו זיי האָט מען זיך געווענדט אין יעדער עת צרה, אין איטלעכן אומגליקספֿאַל. כמעט אַלע מעוברתע פֿרויען, איבערהויפּט ערשטלינגען, זײַנען געשטאַנען אונטער זייער אויפֿזיכט און השפּעה...זיי, די זקנות, האָבן געקענט פֿאַרשיידענע שפּרוכן און געוווּסט סגולות און תרופֿות „אויסגעפּרובירטע״ על כל צרה שלא תבוא. זיי האָבן אָפּגעשפּראָכן: פֿון אַ „גוט אויג״; פֿון זיין–ווייטיק; פֿון אַן אויסגעלענקטן פֿוס; פֿון אַ געשוויר; פֿון אַ „רויז״; פֿון אַ ביס פֿון אַ הונט; פֿון אַ „חולה נופֿל״ און אַנדערע אָנשיקענישן; זיי האָבן געטאָן „כישוף״ מיט מעסערס, מיט זאָקן און מיט האָר–קאַמען; זיי האָבן געגאָסן וואַקס, בליי; זיי האָבן

---

[8] אבהרם רעכטמאַן, יידישע עטנאגראפיע און פאלקלאר, ז׳ 294.
[9] אבהרם רעכטמאַן, יידישע עטנאגראפיע און פאלקלאר, זז׳ 294-295.
[10] אבהרם רעכטמאַן, יידישע עטנאגראפיע און פאלקלאר, ז׳ 300.

„געקאַטשעט אייער“ צו איבערגעשראָקענע; געריסן דעם „סטון“ פון אונטערשטן העמד און געטאָן הונדערטער אַנדערע סגולות און תרופות.[11]

אָפּט האָבן מיטגלידער פֿון דער עקספּעדיציע, ספּעציעל אַן-סקי, זיך אַרויסגעגעבן פֿאַר אַ חולה, כּדי צו דאָקומענטירן די שיטה פֿון אַן אָפּשפּרעכערקע, ווי איז געווען דער פֿאַל אינעם פֿאָלגנדיקן בײַשפּיל, מיט רעכטמאַן אַליין אין דער ראָלע פֿון אַ חולה:

אין לעטיטשעוו איז געווען אַן אָפּשפּרעכערקע, גנענדל האָט זי געהייסן, וואָס האָט געשמט איבער דעם גאַנצן געגנט. ווען מיר האָבן באַזוכט לעטיטשעוו און געהערט וועגן איר שם-טוב, איז אויף מיר געפֿאַלן דער גורל צו מאַכן זיך קראַנק און זיך לייגן אין בעט...דעמאָלט האָט זי זיך גענומען וואַשן די הענט. זיבן מאָל האָט זי די הענט געוואַשן, און צווישן איינמאָל וואַשן און דעם צווייטן מאָל האָט זי איבער מיר געאַרבעט מעשים. נישט גערוט קיין מינוט: געבראָכן פּיסקעס, געצויגן מיך ביי די אויערן, זיך אַרויפגעלייגט אויף מיר און נישט אויפגעהערט די גאַנצע צייט צו רעדן אומפאַרשטענדלעכע ווערטער. כ׳קען עד היום נישט פאַרשטיין ווי ס׳האָט זיך ביי מיר גענומען אַזויפיל כוח אויסצוהאַלטן די גאַנצע פּראָצעדור, וואָס האָט זיך געצויגן ווי אַן אייביקייט.[12]

איינער פֿון די וויכטיקסטע חילוקים, לויט רעכטמאַן, צווישן די אָפּשפּרעכערקעס און אָפּשפּרעכער איז געווען ווי אַזוי די ווײַבערשע און מענערשע אָפּשפּעכער האָבן באַנוצט לשון:

און אינגאַנצן אַנדערש זיינען די נוסחאות פון די שפּרוכן פון „זקנים“, ווי די שפּרוכן פון „זקנות“. זיי אונטערשיידן זיך אין תוך און דער עיקר אין לשון. ווייבערשע אָפּשפּרעכערקעס האָבן זייערע שפּרוכן געזאָגט אין ייִדיש, אוקראַיניש, אָדער געמישט ביידע שפּראַכן אינײנעם -- מענערשע אָפּשפּרעכער אָבער האָבן זיך באַנוצט כמעט אויסשליסלעך מיט לשון-קודש, דאָס הייליקע לשון פון דער תורה הקדושה.[13]

---

[11] אבהרם רעכטמאַן, יידישע עטנאגראפיע און פאלקלאר, זז' 290–291.

[12] אבהרם רעכטמאַן, יידישע עטנאגראפיע און פאלקלאר, זז' 298-299.

[13] אבהרם רעכטמאַן, יידישע עטנאגראפיע און פאלקלאר, ז' 300

רעכטמאַן האָט באַווײַזט די דאָזיקע טענה מיט דער פֿאָלגנדיקער דוגמא פֿון ווײַבערשע שפּרוכן וואָס ער האָט איבערגעזעצט פֿון אורקראַיִניש: „בייז אויג איך שפּרעך דיך אַרויס פון דעם נאַקן, פון דעם שטערן, פון דער ברוסט, פון די פּלייצעס, פונעם הוט–השדרה, פון די קנעכלען, פון די פינגער, פונעם בויך... פון די ביינער, פונעם בלוט און פונעם גאַנצן קערפּער. נישט דאָ זאָלסטו זיך פרייען. נישט דאָ זאָלסטו זיך איינוואָרצלען".[14]

במשך פֿון דער עקספּעדיציע, האָט אַן-סקי לכתחילה געוואָלט פֿאָרן קיין 300 שטעטלעך (אַנשטאָט נאָר 70), אָבער, דערקענענדיק זיך אַז דאָס וואָלט געווען אַן אוממעגלעכע אויפֿגאַבע, האָט ער געשאַפֿן אַן אַנקעטע (כאָטש ער האָט אָריגענעל בדעה געווען צו שטעלן, מער אָדער ווענייקער, 10 טויזנט פֿראַגעס). אַן-סקי האָט דערקלערט אין דער „פּאררעדע" פֿונעם *יודישן עטנאָגראַפישן פּראָגראַם*, די גרויסע אַנקעטע מיט איבער 2000 פֿראַגעס וועגן דעם טראַדיציאָנעלן ייִדישן לעבנסוועג, אָנהייבנדיק זיך מיט „דעם קינד" (דאס טראַגן, די הייב–אַם, דער קימפּעט, אאַז"וו) און ענדיקענדיק זיך מיט „דעם טויט" (מת, חברה קדישא, טהרה, תכריכים, לוויה, אאַז"וו), אַז די גאַנצע ייִדישע פֿאָלקסקולטור איז אַ מין תּורה שבעל פּה.

> צוגלײַך מִיט דעֶם ספר, מִיט דעֶר גרויסעֶר תּורה שבכתב, וועֶלכעֶ מִיר האָבעֶן בעֶקומעֶן בירושה פוּן הוּנדעֶרטעֶר דורות אויסדעֶרוויילטעֶ: צדיקים און גדולים, דעֶנקעֶר און ועגוויַיזעֶר, –בעֶזיצעֶן מִיר נאָך אַ תּורה, אַ תּורה שבעל פּה, וועֶלכעֶ דאָס פאָלק זעֶלבסט, אִיבעֶרהויפּט דעֶר המון, האָט נִיט אויפגעֶהעֶרט צוּ שאַפעֶן אִין דעֶם משך פוּן זײַן לאַנגעֶן שוועֶרעֶן טראַגִישעֶן און הִיסטאָרִישעֶן לעֶבעֶן. אָט דִי תּורה שבעל פּה, וועֶלכעֶ עֶס בעֶשטעֶהט פוּן פאָלקס-מעשׂיות און לעֶגעֶנדעֶן, משלים און גלײַכוועֶרטלעֶך, לִיעֶדעֶר און נגונים, מנהגים, זִיטעֶן, גלויבוּנגעֶן א.א.וו. - אִיז אויך אַנ'אוּנגעֶהײַעֶר גרויסעֶ, זײַנעֶנדִיג באַשאַפעֶן דוּרך דעֶם זעֶלבעֶן יוּדִישעֶן גײַסט, ווִי דִי תּורה שבכתב, שפִּיגעֶלט זִי אָב אִין זִיך דִי שעֶהנהײַט און רײַנהײַט פוּן דעֶר יוּדִישעֶר נשמה, דִי צאַרטהײַט און אײַדעֶלהײַט פוּן דעֶר יוּדִישעֶר העֶרִין, דִי הויכקײַט און טִיעפהײַט פוּן דעֶם יוּדִישעֶן געֶדאַנקעֶן.[15]

---

[14] אבהרם רעכטמאַן, יידישע עטנאגראפיע און פאלקלאר, זז' 295-296.

[15] ש. אַן-סקי, *דאס יודישע עטנאגראפישע פראגראם, ערשטער טהייל: דער מענש.* פעטראגראד 1914, ז' 11.

צווישן די פֿאַרשיידענע עלעמענטן פֿון דער פֿאָלקישער תּורה שבעל פּה איז געווען יידישע פֿאָלקמעדיצין און שטעלן האָט אַן-סקי געשטעלט אַ סך פֿראַגעס לגבי דעם ענין. עס איז דערפֿאַר נישט חידושדיק אַז ער האָט זיך באַנוצט מיט די זעלבע מושׂגים און טערמינאָלאָגיע אין זײַן פֿראַגעס ווי אין די דאָזיקע מקורות וואָס מיר האָבן פֿריִער אַנאַליזירט (ווי, למשל, פּיאַווקעס, עין הרע, טאַטאַרען, שפּרוכן, און סגולות). די פֿאָלגנדיקע אָפּקלײַב פֿון פֿראַגעס געבן אַ באַגריף פֿון דער אַנקעטעס טיפֿן אינטערעס אין יידישער פֿאָלקסמעדיצין:

17. וואָסערעֶ תּרוּפות, סגולות און מִיטלעֶן ווערעֶן אָנגעֶנוּמעֶן, אַז מעֶן זאָל האָבּעֶן געֶראָטעֶנעֶ קִינדעֶר?

27. וואָסערעֶ שמִירות, שפּרוּכעֶן און סגוֹלות זעֶנעֶן פאַרדאַן צוּ פעֶררִיטעֶן אַ מעוברת פוּן אַנ׳עין הרע?

1607. זעֶנעֶן פאַרהאַן בײַ אײַך טאָטעֶרעֶן, אַלטעֶ גוֹיִם און גוֹיות, וועֶלכעֶ היײַלעֶן, און וואָס פאָר אַ סגוֹלות און רפוּאות גִיבּעֶן זיי?

1608. אִיז נאָך פּעֶרשפּרײַט דִי סגוֹלה פוּן בלוּט לאָזעֶן, שטעֶלעֶן פּיִאַווקעֶס? קוּמט דאָס נאָך פאַר אִין מרחץ.

1610. זעֶנעֶן בײַ אײַך פאַרהאַן דאָקטוֹירים און וויִפּיִעֶל פוּן זיי יודעֶן?

1611. בעֶקוּמעֶן דִי דאָקטוֹירים און געֶהאַלט פוּן דעֶר קהלה און וויִפּיִעֶל?

1637. וואָס פאַר אַ קראַנקהײַטעֶן רעֶכנעֶן זיך פאַר דִי געֶפּעֶהרלִיכסטעֶ?

1638. וועֶלכעֶ קראַנקהײַטעֶן רעֶכנעֶן זיך פאַר מאוּסה?

1639. טרעפֿען זיך איצט אָפֿט מאוסה קראַנקהייטען ביי יודען?

1641. וואָס פֿאַר אַ תּרופֿות און סגולות טהוט מען דאַמאָלט (תהלים זאָגען, קברים רייסען א. ר. ג.)

1646. אין וועלכען צושטאַנד פון קראַנקהייט לעגט מען צו דעם חולה נאָמען?

צום באַדויערן האָט אַנ–סקי קיין מאָל נישט באַקומען קיין תּשובֿות אויף זײַן אַנקעטע צוליב דעם אויסבראָך פֿון דער ערשטער וועלט מלחמה אין 1914, גלייַכצייַטיק ווען דער אַנקעטע איז געדרוקט געוואָרן.

<u>די שטודיע פֿון יידישע פֿאָלקסמעדיצין אין מיזרח-אייראָפּע נאָך אנ-סקי</u>

אָבער נאָך דעם טויט פֿון אַנ–סקי אין 1920, האָבן אַנדערע פֿאָרשערס ממשיך געווען זייַן עטנאָגראַפֿיש ווערק אין מיזרח-אייראָפּע. צום בייַשפּיל, די *ייִדישע פילאָלאָגיע* וואָס איז רעדאַקטירט געוואָרן פֿון דעם באַרימטן ייִדיש לינגוויסט, מאַקס ווייַנרייַך, און זייַן שותּפֿים נח פּרילוצקי און זלמן רייזען, האָט אָפּגעגעבן אירע בלעטלעך אויף פֿאַרשיידענע טעמעס, אין באַציִונג צו שפּראַכוויסנשאַפֿט, ליטעראַטורפֿאָרשונג און, ספּעציעל שייך צו אונזער אַרבעט, עטנאָגראַפֿיע. אין 1924, אַ יאָר פֿאַר דעם גרינדונג פֿון ייִוואָ (דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט), איז דער ערשטער באַנד אַרויסגעגעבן געוואָרן מיט אַ צאָל אַרטיקלען וועגן ייִדישער פֿאָלקסמעדיצין, אַרייַנרעכענענדיק אַן אַרטיקל פֿון אליהו סאָסנאָוויק, *מאַטעריאַלן צו דער ייִדישער פֿאָלקסמעדיצין אין ווייַסרוסלאַנד*, און קורצע דיסקוסיעס וועגן *שייכדיקע* פֿענאָמענען (ווי, למשל, קדרים, פּסלען, עין הרע, זכרון, און אַפֿילו האָר).

אין דעם אָפּטייל פֿון קדרים, געפֿינען מיר די פֿאָלגנדיקע בײַשפּילן פֿון זייערע מעטאָדן ,,15 קילאָמעטער פון שטעטל ניי–פּאָהאָסט ווינט אַ קדר. מען פֿאָרט צו אים (דאָס רב קריסטן) אין פאַל פון משוגעת אָדער אַן אַנדער נערוון–קרענק. קיין געצאָלט נעמט ער ניט...אויך דאַרף מען ברענגען עטלעכע ברויטן; ער שעפּטשעט אויף זיי און גיט דערפון עסן דעם קראַנקן. מיטן לונג-און-לייבער מאַכט ער לופטקרייזן אַרום דעם קראַנקן“, און עס שטייט ווײַטער ,,(געהערט פון צווייטן) איינער אַ קראַנקער... איז געפאָרן צו אַ דערבײַיִקן קדר. דער לעצטער האָט אים ,געלאָזט בלוט‘ פון קליינעם פינגער פון האַנט. קיין געלט האָט ער ניט גענומען“.

[16] דער ענין פֿון ,,פּסלען“ אָדער ,,פּסלען“ איז נוגע צו פֿאַרשיידענע גלויבונגען און ריטואַלן וואָס ווערן באַניצט צו היילן אַ קראַנקער. למשל, די *ייִדישע פֿילאָלאָגיע* באַשרײַבט ,,אַ דערבײַיִקע ייִדענע [וואָס] האָט דעם קראַנק אַוועקגעלעגט אַף דר׳ערד, באַדעקט מיט אַ מולטער און איבער אים צעבראָכן אַ קרוג. דורך דעם ,פּסלען‘ האָט דער חולה אָפּגעלעבט“.[17] אַן אַנדערע שיטה איז געווען אָפּצושנײַדן די ,,אויערן פון די טרייפע בעלי-חיים וואָס געפינען זיך אין הויז“ פֿון אַ חולה. עס איז אויך געווען אַ מנהג צו פּישן אויפֿן פּנים פֿון אַ קראַנקער, כּדי צו פּסלען און ממש האָט איינער פֿון די מחברים פֿונעם אַרטיקל געהערט פֿון אַ ייִדישן מענטש, ווען עמנס משפּחה איז געקומען פֿון דעם שטעטל צערעדניצע, אַז די שוועסטער פֿון זײַן עלטער-זיידע, וואָס איז אַ מאָל געוואָרן זייער קראַנק, האָבן (אָן זײַן דערלויבעניש) געפּישט אויף זײַן פּנים! אַגבֿ ,,כּדי די האָרן זאָלן גוט וואַקסן“, דערציילט די *ייִדישע פֿילאָלאָגיע* אַז ,,דאַרף מען נעמען די פֿרישע גרינסן פֿון די פֿעלדער, איינקאָכן דאָס און שמירן אָדער וואַשן די האָר“.[18]

---

[16] ,,קדרים“, ייִדישע פֿילאָלאָגיע: צווייחודשדיקע בלעטער פֿאַר שפּראַכוויסנשאַפֿט, ליטעראַטורפֿאָרשונג און עטנאָגראַפֿיע, באַנד 1, 1924, ז' 163.

[17] ,,פסלן“, יידישע פילאלאגיע, ז׳ 164.

[18] ,,האר“, יידישע פֿילאלאגיע, ז׳ 165.

אין אַן אַנדערן באַנד פֿון דער פובליקאַציע אין דעם זעלבן יאָר, האָט נחמה עפשטיין איבערגעזעצט

פֿון פויליש אויף ייִדיש די וויכטיקע עטנאָגראַפֿישע אַרבעט וועגן דעם בייז אויג, לויט דער גרויסער

פוילישער-ייִדישער עטנאָגראַפֿין, רעגינע ליליענטאַל, וואָס האָט געשריבן אַז „דער גלויבן אין א ,בייז אויג׳,

וואָס איז פאַרשפרייט ממש צווישן אַלע פעלקער, האָט טיפע וואָרצלען אויך באַ אונדז ייִדן...די ייִדישע

פאָלקסמאַסן אין מיזרח–אייראָפּע גלייבן נאָך עד היום פעסט אין ,בייזן אויגן׳, וואָס מע רופט אַן אייפעמיסטיש

,גוט אויג׳, זעענדיק אין דעם די סבות פון גרעסטן טייל קראַנקהייטן און שלאָפקייטן...ווערן אויסגעטיישט

מיט אַ ,בייז אויג׳״.[19] מיר געפֿינען נאָך אַן אַרטיקל וועגן „קדרים און מכשפים״ פֿון שמואל ווינטער וואָס

האָט געשריבן אַז די „היגע חולאים״ פֿון דעם שטעטל וולאָצלאָוויק, וואָס געפֿינט זיך נישט ווײַט פֿון וואַרשע

„זיינען געפאָרן קיין טאָפאָלאַ...[צו] אַ קדר, אַ פופציקיעריקער פויער, [וואָס] איז געווען באַרימט ווייט און

ברייט אין פוילן. מ׳האָט געקענט דאָרט טרעפן אַ סך מאָל אַ הונדערט פּאַציענטן, אויך רייכע, וועלכע פלעגן

קומען אין אייגענע קאָטשן, ייִדן און קריסטן״.[20] ווינטערס אַרטיקל ווײַזט אָן פֿיר וויכטיקע פונקטן: ערשטנס

אַז דער שטייגער צו פֿאָרן קיין קדר האָט ממשיך געווען אין דעם צוואַנציקסטן יאָרהונדערט (ד״ה אַז די

ייִדישע „טראַדיציע״ צו באַזוכן טאַטאַרען האָט עקזיסטירט וויניקסטנס 200 יאָר אין מיזרח-אייראָפּע);

צווייטנס אַז טאַטאַרישע היילערס זײַנען געוואָרן באַרימט נישט נאָר אין דער אַרומיקער געגנט, אָבער אויך

אינעם גרויסן ראַיאָן; דריטנס אַז די קדרים זײַנען געווען פּאָפּולאַר, סײַ בײַ די ייִדן, סײַ בײַ די קריסטן; און,

סוף סוף, זײַנען נישט נאָר די אָרעמע לײַט, אָבער אויך די רײַכע, געפֿאָרן קיין קדרים ווען זיי זײַנען קראַנק

געוואָרן.

---

[19] רעגינע ליליענטאַל, „עין הרע״ ייִדישע פֿילאָלאָגיע, דרײַהעפֿט 4-6, יולי-דעצעמבער, 1924, זז׳ 245 - 247.

[20] שמואל ווינטער, „קדרים און מכשפים״, ייִדישע פֿילאָלאָגיע, דרײַהעפֿט 4-6, יולי-דעצעמבער, 1924, ז׳ 394.

ייִדישע פֿאָלקסמעדיצין אין די יזכּור ביכער

אין דער „פֿאַרעדע“ פֿון דעם *יודישן עטנאָגראַפֿישן פּראָגראַם* האָט אַנ-סקי געקלאָגט אַז „מיט יעדן אַלטען מאַן וואָס שטאַרבט, מיט יעדער שׂרפה, מיט יעדן גרוש ווערט פֿאַרפֿאַלען אַ שטיק פֿון אונזער עבר“.[21] אָבער אַפֿילו אַנ-סקי האָט נישט געקענט נבֿיאות זאָגן די אומגלויבלעכע צעשטערונג פֿון דער חורבן. נאָך דער צווייטער וועלט מלחמה, האָבן די שרית הפּליטים געפּרוווט באַצייכענען דעם אָנדענק פֿון די הייליקע קרבנות און קהילות אין דעם פֿאָרם פֿון דעם „יזכּור בוך“. צווישן די פֿילע אַספּעקטן פֿון דעם טראַדיציאָנעלן ייִדישן לעבן וואָס די יזכור ביכער האָבן דאָקומענטירט איז דער תּחום פֿון פֿאָלקסמעדיצין. עס איז מעגלעך צו געבן הונדערטער בייַשפּילן פֿון דער ליטעראַטור, אָבער מיר געבן נאָר אַ פּאָר דוגמאָות פֿון צוויי פֿאַרשיידענע קהילות, דהייַנו, צערעדניצע און ברעזנע.

די ערשטע באַשרייַבונג איז פֿון אַן אַלטער ייִדישער היילערין, אַ צדקת, וואָס האָט פֿאַר דער מלחמה געהאָלפֿן ייִדן און גויִם אין איר שטעטל צערעדניצע, וואָס געפֿינט זיך אין דרום-פּוילן „מיין גאָטזעליגע באָבע (סבתא) טויבע גוטוויליג...אַן אמת אָפּגעהיטענע ייִדישע פרוי מיט אַ גוט ייִדיש האַרץ; אַ גרויס נדבנ׳תע, מיט צדקה און מיט אירע מעשׂים טובים האָט זי געשמ׳ט אין די אַרומיקע אָרטשאַפֿטן... די גויִם האָבן שוין געוווּסט; אַז מען באַדאַרף עפּעס האָבן קען מען בעטן ביי דער פּאָני טויבע. אַ חוץ מאַטעריעלע הילף איז מיין באָבע געווען אַ גרויסע ספּעציאַליסטן צו היילן פֿאַרשידענע קראַנקייטן“.[22] די צווייטע איז פֿון אַן אַמאָליקער צייַט ווען עס זייַנען נישט געווען קיין פּראָפֿעציאָנעלע דאָקטוירים אין די ייִדישע קהילות פֿון מיזרח-אייראָפּע

---

[21] אַנ-סקי, *דאס יודישע עטנאָגראַפֿישע פּראָגראַם*, ז׳ 11.

[22] *ספר יזכור : מוקדש ליהודי העירות שנספו בשואה בשנים 1939-1944: לינסק, איסטריק, בליגרוד, ליטוביסק והסביבה*, תל אביב, 1964/65, זז׳ 288-289

און, אָנשטאָט, האָבן פֿיגורן ווי דער „פֿעלדשער“ (אַ פֿאַך וואָס האָט געווענטלעך געשטאַמט פֿון דעם פּריזיוו) פֿונקציאָנירט ווי היילערס „ווי אין אַלע שטעטלעך אין פּוילן, איז ביז דעם לעצטן יאָר־הונדערט קיין דאָקטוירים ניט געווען. אַ שפּיטאָל אַ גוייִשער איז געווען, אָבער קיין ייִדישער דאָקטאָר ניט. דערפֿאַר איז בערעזנע געווען רייך אין ווייסערינס און פעלדשערס. פּאָדשובסקי איז געווען אין בערעזנע באַוווּסט און אויך צוויי ברודער שניפּער, איבערהויפּט לייכעלע דער רופא האָט מען אים גערופֿן. ער האָט זיך פּאַרנומען מיט פעלדערשעריי און אים פלעגט מען רופן צו קראַנקע. ער האָט געשטעלט באַנקעס געוויינליכע און געהאַקטע“.[23]

<u>אויספֿיר: הײַנטיקע ייִדישע פֿאָלקסמעדיצין</u>

אַרויס פֿון די אַשן פֿון דער חורבן זײַנען נײַע ייִדישע קהילות מיט שורשים אין מיזרח־אייראָפּע אויפֿגעקומען אין ארץ־ישׂראל, די פֿאַראייניקטע שטאַטן, קאַנאַדע, און אַנדערע לענדער. בפֿרט צווישן די חסידים וואָס רעדן נאָך ייִדיש, געפֿינען מיר עד היום פֿאָלקסמעדיצינישע מנהגים, זיטען, און גלויבונגען. דער פֿענאָמען איז אויסגעדרוקט געוואָרן אין „פֿאַשקעווילן“ וואָס זײַנען זייער אַ וויכטיקער מאַס־מעדיום אין חרדישע שכונות אַזוי ווי אין מאה־שערים, ירושלים, אָדער וויליאַמסבורג, ברוקלין. אויך דרוקן חרדישע מחברים און רעדאַטאָרס נאָך ספֿרים וועגן סגולות (ווי, למשל, דער פּאָפּולאַרער ספֿר *ליקוטי סגולות ישראל* וואָס איז אַרויסגעגעבן אין עטלעכע אויפֿגאַבעס אין די לעצטע יאָרן).[24] אָבער אפֿשר זײַנען די חסידישע צײַטונגען דער וויכטיקסטער דרך צו פֿאַרשפּריין הײַנטיקע ייִדישע פֿאָלקסמעדיצין דורך די רעקלאַמעס, אָדער

[23] *מיין שטעטעלע בערעזנע : זאמלונג פון זכרונות פון בערעזנער לאנדסלייט אין לאנד און אין אויסלאנד*, תל אביב, 1954, ז' 53.
[24] *ספֿר ליקוטי סגולות ישראל*, *ישראל לסגולתו*, *לקוטי בתר לקוטי מספֿר סגולות ישראל*, שבתי ליפֿשיץ, ירושלים, 2008.

אין אַמעריקאַנישע חסידישע ייִדיש „קלאַסיפֿיידס“. למשל, אין *דער איד*, די עלטעסטע סאַטמערער צײַטונג אין וויליאַמסבורג קען מען געפֿינען אַ סך רעקלאַמעס פֿאַר פֿאַרשיידענע סגולות און פֿאָלקהיילערס, בעדײַטנדיק, פֿון בײדע מענער און פֿרויען. עס איז אויך אינטערעסאַנט צו באַמערקן אַז אַ סך פֿון די „קלאַסיפֿיידס“ ברענגען צוזאַמען טראַדיציאָנעלע ייִדישע מנהגים און מושׂגים (ווי, צום בײַשפּיל, זאָגן תהלים, שפּרוכן קעגן דעם בייז אויג און סגולות) מיט מאָדערנע „נאַטורליכע היילונגען“ וואָס זײַנען בכלל זייער באַליבט אין הײַנטיקע חסידישע קהילות.

צום סוף, ענדיקן מיר אונזער דרײַ-הונדערטער לאַנגן נסיעה אין דעם אוצר פֿון ייִדישער פֿאָלקסמעדיצין מיט עטלעכע געשמאַקטע דוגמאָות פֿון דער צײַטונג *דער איד* (אָן, פֿאַרשטייט זיך, די נאָמען און מאָבליקע-נומערן פֿון די היילערס):[25]

1#

מיר טוען

פארשידענע נאטורליכע היילונגען

פאר פיזישע (צ.ב. צוקער א.ד.ג.) און נערווישע

פראבלעמען

העכסטע שלום בית פראבלעמען

געלייגט אויפן פלאץ

פאר אפוינטמענט רופט:

2#

סגולות נפלאות

[25] *דער איד*, 7. יולי, 2006, זז' 57-59.

לרפאוה ולזיוויגים ולפרנסה והצלחה מחז״ל וספה״ק

תינוקת של בית רבן אין ירושלים עיה״ק זאָגן

פאַר אייך תהלים 40 טעג נאָכאַנאַנד - $40

תהלים החיר״א $400 בערך – שיר השירים 40 טעג $40

עס ווערט געלערנט משניות – קדיש דורך אַ מנין ת״ח לעילוי

נשמת $50 / אַ גאַנץ יאָר - $30 לחודש / יאָרצייט $18

3#

סגולה לעין הרע

סגולה נפלאה פון אפשפרעכן

און בליי גיסן

אנטקעגן עין הרע, פחד, אנגעצויגנקייטן, נערוועזענקייטן,

און פארשידענע פראבלעמען.

עס העלפט און מאכט גרינגער בעזה״ת,

עס ווערט געמאכט דורך א חרדישע איד.

בהסכמות רבנים – confidential

פאר אן אפוינטמענט רופט:

4#

סגולה נפלאה פון בליי גיסן

אקעגן פחד, נערוועזקייט, אנגעצויגנקייט, עין הרע, און פארשידענע פראבלעמען,

עס קען העלפן אין גרינגער מאכן בעהשי ת. עס ווערט געמאכט דורך א עלטערע פרוי אין ירושלים

און גיט איבער דעם נאמען און די סגולה וועט בעז׳ ה געמאכט ווערן.

English Translation

Jewish Folk Medicine from the Baal Shem Tov to An-sky and Beyond

By Noah Barrera and Nathaniel Deutsch

"Ninety-nine out of a hundred deaths are the result of an 'evil eye' (Ninety nine by the Evil Eye and one by natural causes)." -Talmud Bavli, Baba Mezi'a 107[26]

By the end of the 19th century and the beginning of the 20th, Jewish ethnography or Jewish folklore studies (there wasn't a strong difference between the two fields at this time) emerged as an important aspect of Jewish culture. One of the most important ethnographic categories was folk medicine. In this article, we will examine the traditional roots and contemporary manifestations of Jewish folk medicine in Eastern Europe (the Pale of Settlement, Poland, Lithuania, etc.). Our research stretches from the period of the Baal Shem Tov, who was the founder of the Hasidic movement, through the time of An-sky's Jewish Ethnographic Expedition in the towns of the Pale of Settlement, and beyond. Our study will reveal that, besides Jewish men (e.g. Baal Shem, "Good Jew" or Hasidic rebbe, field surgeon, healer or exorcist), both Jewish women (e.g., exorcist, midwife, and healer) as well as non-Jews—Christian sorcerers and especially Muslim Tatars—played important roles as folk healers. Furthermore, our article will provide a taste of the various customs and practices (cupping, applying leeches, and "paslen"),

[26] Regina Lilienthal, "Eyn Hore," *Yidishe filologye*, 3 issues 4-6, July-December, 1924, pg. 245.

aspects of the Practical Kabbalah or *kabbalah ma'asit* (protections, remedies, incantations, etc.), as well as the various literary sources (i.e, Hasidic stories, minhag books, memorial books, ethnographic documents and even contemporary Yiddish newspapers) of Jewish folk medicine.

Baalei Shem and the Baal Shem Tov as Folk Healers

One of the most important figures in the history of Jewish folk medicine was the Baal Shem, who made use of the Practical Kabbalah, much as a "Shaman" operates in other cultures, in order to heal various illnesses. The most famous Baal Shem, who is considered the founder of Hasidism in the first half of the 18th century, was Israel Baal Shem Tov or the Besht. Significantly, the Baal Shem Tov was recorded in official Polish tax records from Medzibozh, the city in which he lived, as a "Balzam Doktor."[27] This source illuminates the Besht's role as a healer in the Jewish community. This is also confirmed in the book *Shivhei ha-Besht*, the first Hasidic collection of stories about the Baal Shem Tov's life. Beginning in Kapust in 1814-15, the collection was published in various versions, both in Yiddish and Hebrew. We give but one example from the Yiddish *Shivhei ha-Besht* (Dafus Korets-Ustra), which shows the competition between the various kinds of folk healers, including: a *Tatir* (Tatar or Kedar), a *Doktor* (a non-Jewish expert), and an *ishah arufete*, the wife of a healer or, in this case, probably a healer in her own right. Notice also that the Yiddish orthography from the following

[27] Moshe Rosman, *Founder of Hasidism: Quest for the Historical Baal Shem Tov*, pg. 165, Berkeley.

example is entirely non-standard; that is to say, the majority of the words are missing various letters.

> Isaac had a young daughter. She already got married and was sick. Isaac brought her to the Besht. He commanded to have leeches put on her; Mr. Isaac was afraid to allow her hemorrhoids to be opened because she was still very young. She was just 13 years old when she got hemorrhoids. He didn't want to depend on this because in these times one still did not completely believe in the Baal Shem; Mr. Isaac inquired of the Duchess doctor [*doktor]*; he also commanded to open the hemorrhoids. They summoned a female healer [*ishah arufete*] to open the hemorrhoids. She opened them. The healer was an important woman in the city. When the Baal Shem saw the healer, he reproved them for summoning her and said that it was no different here in this town than over there. Since she opened the hemorrhoids, she will have no success. Afterwards, Mr. Isaac traveled to Koshentin to the Tatar [*Tatir*]. When the Baal Shem learned of this, he traveled to Koshentin because he was very faithful to the Hassidic Rabbi Gaon Mohor Dovid, the rabbi of Mr. Isaac's father and he scolded Mr. Isaac for having traveled to the Tatar. Because she was with a Tatar, he can not think of her and cannot have an effect on her. Mr. Isaac promised the Baal Shem that he will return home immediately, but when the Baal Shem Tov left Koshentin, Mr. Isaac sat with his daughter at the Tatar's. He sat awhile. It helped, but it was not successful. Mr. Isaac had to go home with his daughter; afterwards, Mr. Isaac's daughter became very sick; Rabbi Dovid made a big commotion and finally gathered people to recite Psalms and bless her with another name.[28]

In the successive generations of the Hasidic movement, the place of the Baalei Shem was gradually taken over by the figure of the "Good Jew," i.e., a Hasidic rebbe, especially someone who specialized in the problems of the Jewish common folk. Among other responsibilities, they had medical obligations—for example, helping a barren woman become fertile by means of a blessing or a protection, or by giving a pregnant woman an amulet or a "childbirth letter," [*kimpet brivl*] in order to protect the child. It was also a custom to visit the graves of important, righteous Jews [*tsadikim*] to pray for a cure to a sickness.

---

[28] Abraham Rubenstein, *Shivhei ha-Besht:Mahadurah mu'eret umevu'eret*, Jerusalem, 1991, pg. 337.

An-sky and the Jewish Ethnographic Expedition

An-sky (the pseudonym for Shloyme Zanvl Rappoport), was not the first person to study Jewish folklife, including folk medicine, from an ethnographic perspective. For example, in the second half of the 19th century, Moshe Berlin published a Russian book in which he identified stereotypical Jewish illnesses and various aspects of Jewish folk medicine, such as the phenomenon of the Baal Shem, although in a negative and critical fashion.[29] Meanwhile in Germany, by the end of the 19th century, the famous rabbi and pioneering Jewish ethnographer, Max Grünwald, founded and edited *Mittheilungen der Gesellschaft für Jüdische Volkskunde* in which he published a number of articles that discussed Jewish folk medicine.

However, An-sky was without a doubt the most important figure in the renaissance of Jewish ethnography which took place in the last years of the Russian Empire. Between 1912-14, An-sky led the Jewish Ethnographic Expedition in the name of Baron Herz Ginzberg, in which An-sky and a group of young associates traveled through the Pale of Settlement. In the course of three years, they visited approximately 70 old—and from a cultural perspective—important towns, in which they collected "remaining treasures," consisting of thousands of Yiddish folksongs, stories, jokes, sayings, parables, customs and other elements of Jewish folk culture.[30]

One of the members of the expedition was Avrom Rechtman, who, in 1958, published his memoirs regarding his experience with An-sky. In his memoirs, Rechtman

[29] Moisei Berlin, *Ocherki etnografii eivreiskogo narodonaseleniia Rossii,* Saint Petersburg, 1861.
[30] Avrom Rechtman, *Yidishe etnografye un folklor: zakrones vegn der etnografishe ekspeditsye, angefirt fun Shin. An-sky*, 1958, pg. 15.

included many rich materials in relation to Jewish folk medicine. He explained the goal of the expedition's folk medicine collection as such: "The expedition was successful in recording and gathering a significant amount of incantations, protections, and amulets for a variety of illnesses."[31] He acknowledged that a large part of Jewish folk medicine had traditional roots (such as the belief in the "evil eye"): "According to the Talmud, the evil eye is a very serious illness and can also be a cause of other serious illnesses. Therefore, we find in the Talmud a variety of remedies to protect and heal oneself."[32]

As we have already seen in the tale from *Shivhei ha-Besht*, Rechtman noted that the Jewish common folk in Eastern Europe went to non-Jewish healers, especially Tatars, when they were sick: "The Jewish masses, even religious Jews, were greatly devoted to non-Jewish exorcists, fortune-tellers, sorcerers and, above all, to 'Tatars'."[33] Indeed, Rechtman offered a rare description of a Tatar's method: "We often sent a sick person to him from miles away. We also sent a special messenger to a 'Tatar' on behalf of a sick person, so that he would exorcise an illness. In such a case, the messenger brought the 'Tatar' a possession of the sick person, such as a shirt from a grownup, or a baby blanket. The Tatar uttered incantations over the object, and then the sick person wore it until he became well."[34] In general, Rechtman took note of both male and female Jewish exorcists. He emphasized that, in comparison with male exorcists, the female exorcists were much more famous: "People. . . believed less in the males than in the females and seldom called upon them."[35] It was truly one of the most important contributions of the

[31] Avrom Rechtman, *Yidishe etnografye un folklor*, pg. 291.
[32] Avrom Rechtman, *Yidishe etnografye un folklor*, pg. 290.
[33] Avrom Rechtman, *Yidishe etnografye un folklor*, pg. 294.
[34] Avrom Rechtman, *Yidishe etnografye un folklor*, pgs. 294-95.
[35] Avrom Rechtman, *Yidishe etnografye un folklor*, pg. 300.

Jewish Ethnographic Expedition to emphasize the important role of women in Jewish folk medicine and their specific methods.

> In every city and town of Ukraine, there were old women, which we called upon in every emergency and in various misfortunes. Almost every pregnant woman, primarily women giving birth for the first time, were under their supervision and influence… they, the old women, knew a variety of incantations and knew protections and remedies, "tested" for good measure. They exorcised: from a "good eye," a toothache, a sprained foot, an ulcer, a skin infection, a dog bite, an epileptic and other misfortunes. They worked magic through knifes, socks, and with hairbrushes. They spilled wax, lead. They "Rolled Eggs" on a frightened person... and they performed hundreds of other protections and remedies.[36]

Members of the expedition, especially An-sky, often pretended to be sick, in order to document the method of a female exorcist, as was the case in the following example, with Rechtman himself in the role of a sick person:

> In Letichev there was a female exorcist named Genedl who was famous throughout the region. When we visited Letichev and heard about her reputation, it was my turn to pretend to be sick and lay in bed… then she washed her hands. Seven times she washed them and, between the first and second washing, she worked her magic on me. Not resting a minute: pulled me by the ears, laid on top of me and did not stop the whole time from muttering incomprehensible words. I cannot understand to this day how it took so much energy in my case to carry out the entire procedure, which seemed to drag on for an eternity.[37]

One of the most important distinctions, according to Rechtman, between the female and male exorcists was how they used language:

---

[36] Avrom Rechtman, *Yidishe etnografye un folklor*, pgs. 290-91.

[37] Avrom Rechtman, *Yidishe etnografye un folklor*, pgs. 298-99

> And the incantations of the "old men" are entirely different from the incantations of the "old women." They differentiate themselves in content and, above all, in language. Female exorcists uttered their incantations in Yiddish, Ukrainian, or mixed both languages together—male exorcists, however, made use of Hebrew, the language of the sacred Torah, almost exclusively.[38]

Rechtman validated the above claim with the following sample of female incantations, which he translated from Ukrainian: "Evil Eye, I exorcise you out the neck, the forehead, the chest, the shoulders, the spinal cord, the joints, the fingers, the stomach… the bones, the blood, and the entire body. You may not flourish here. You may not take root here."[39]

In the course of the expedition, An-sky originally wanted to travel to 300 towns (instead of only 70), but—realizing that that would be an impossible task—he created a questionnaire (originally he planned on asking ten thousand questions). An-sky explained in the "Foreword" to the *Jewish Ethnographic Program*, his massive questionnaire with over 2000 questions on the traditional Jewish life cycle, beginning with "The Child" (pregnancy, midwife, childbirth, etc.) and ending with "Death" (dying, burial society, ritual purification, shrouds, funeral, etc.), that Jewish folk culture was a kind of "Oral Torah."

> Yet on par with the book, with the great Written Torah [*Toyre shebiksav*] that we have received as an inheritance from hundreds of generations of the chosen—pious sages and great scholars, thinkers and spiritual guides—we possess yet another Torah, an Oral Torah [*Toyre shebalpe*], which the people themselves, and especially the common folk, have ceaselessly created during their long, hard, and tragic history. This Oral Torah, which consists of folktales and legends, parables and aphorisms, songs and melodies, customs, traditions, beliefs, and so on, is also an enormously significant product of the same Jewish spirit that created the Written Torah. It reflects the same beauty and purity of the Jewish

---

[38] Avrom Rechtman, *Yidishe etnografye un folklor*, pg. 300.
[39] Avrom Rechtman, *Yidishe etnografye un folklor*, pgs. 295-96.

> soul, the tenderness and nobility of the Jewish heart, and the height and depth of Jewish thought.[40]

Among the various elements of the people's "Oral Torah" was Jewish folk medicine and An-sky devoted many questions to this topic. It is, therefore, not surprising that he made use of the same concepts and terminology in his questions as in the sources that we analyzed earlier (e.g., applying leeches, the evil eye, Tatars, incantations, and protections). The following selection of questions give an idea of the questionnaire's deep interest in Jewish folk medicine:

> 17. What medicines, precautions, and other means are employed in order to have clever children?
>
> 27. What protective amulets, charms, and precautions are there to protect a woman from the evil eye?
>
> 1607. Are there Tatars in your community, old male and female gentiles, who heal? What provisions [*sgules*] and remedies do they offer?
>
> 1608. Is the practice of bloodletting still widespread? Applying leeches? Does this still take place in the bathhouse?
>
> 1610. Are there trained doctors in your community? How many of them are Jews?
>
> 1611. Do the doctors received financial support from the community and how much?
>
> 1637. What illnesses are considered to be the most dangerous?
>
> 1638. Which illnesses are considered disgusting?
>
> 1639. Do disgusting illnesses often occur now among Jews?
>
> 1641. What remedies and special practices are employed at that point (reciting Psalms, praying at graves, etc.)?

[40]Shin. An-sky, *Dos yudishe etnografishe program, ershter teyl: der mensh.* Petrograd 1914, pg. 11.

1646. In what condition of illness do people give the sick person a new name?

Unfortunately, An-sky never received any responses to his questionnaire because of the outbreak of the First World War in 1914, its year of publication.

<u>The Study of Jewish Folk Medicine in Eastern Europe after An-Sky</u>

Following An-sky's death in 1920, other researchers continued his ethnographic work in Eastern Europe. For example, *Yidishe filologye* [*Jewish Philology*], which was edited by the famous Yiddish linguist, Max Weinreich, and his colleagues Noah Prilinsky and Zalman Reyzen, devoted its pages to various topics in relation to linguistics, literary research and, especially relevant to our work, ethnography. In 1924, a year before the founding of YIVO (The Jewish Scientific Institute), the first volume was published with a number of articles about Jewish folk medicine, including an article by Eliyahu Sosnovik, "Mater'ialen tsu der yidisher folksmeditsin in vaysrusland" [Materials on Jewish Folk Medicine in White Russia], and short discussions about relevant phenomena (e.g., Tatars, *paseln*, evil eye, memory stimulation, and even hair growth).

In the section on Tatars, we find the following examples of their methods: "15 kilometers from the town of New-Pohost lived a Tatar. We traveled to him (the majority Christians) in the case of a disease or other neurological sickness. He did not take payment… one is supposed to bring some bread; he whispers over it and gives part of it to the sick person to eat. With his whole being, he makes circles in the air around the sick person," and it goes on to say further, "(Heard from another) A sick person…

traveled to a nearby Tatar. The Tatar withdrew blood from his pinky finger. He did not accept money."[41] The term *paseln* refers to various beliefs and rituals which were used to heal a sick person. For example, *Yidishe filologye* describes the following scene: "A nearby Jewess laid the sick person on the ground and broke a jar over him. Through this act of *paseln*, the sick person lived."[42] Another method was to cut off the "ears of the unclean animal, which was living in the house" of the sick person. It was also a custom to urinate on the face of a sick person, in order to *paseln*. Indeed, one of the authors of this article heard from someone whose family came from the shtetl of Serednitse, that the sisters of his great-grandfather, who was once very sick, urinated on his face (against his will!) in order to heal him from a sickness. Incidentally, "In order to make your hair grow well," the *Yidishe filologye* tells us, "You should take the fresh grass from the fields, cook them, and smear or wash the hair."[43]

In another volume of the publication in the same year, Nechama Epstein translated from Polish to Yiddish the important ethnographic work about the evil eye by the Polish-Jewish Ethnographer Regina Lilienthal, who wrote: "The belief in the 'evil eye,' which was widespread literally among all peoples, has deep roots by us Jews… the Jewish folk masses in Eastern Europe believe, even to this day, deep in 'evil eyes,' which one calls euphemistically 'Good Eye,' being in this the cause for a large part of illnesses and ailments… which become interpreted as an 'evil eye'."[44] We find yet another article about "Tatars and Sorcerers" by Shmuel Vinter, who wrote that "sick people" from the

---

[41]"Kedarim," *Yidishe filologye: tsvey-khodishdike bleter far sprakhvisnshaft, literaturforshung un etnografye*, volume 1, 1924, pg. 163.
[42]"Paseln," *Yidishe filologye*, pg. 164.
[43]"Hor," *Yidishe filologye*, pg. 165.
[44]Regina Lilienthal, "Eyn hore" *Yidishe filologye*, three issues 4-6, July-December, 1924, pgs. 245-47.

town of Vlotslovic, which is located not far from Warsaw, "Traveled to Topola… to a Tatar, a 50 year old peasant, who was famous far and wide in Poland. We were able to find there hundreds of patients, some of them rich, who used to come in their own coaches, Jews and Christians."[45] Vinter's article reveals four important points: first, that the custom to travel to a Tatar continued into the 20th century (i.e.. that the Jewish tradition of visiting Tatars existed no less than 200 years in Eastern Europe); second, that non-Jewish healers were famous not only in the local community, but also in the larger region; third, that Tatar healers were popular among both Jews and Christians; and, finally, that poor people were not the only ones to travel to Tatars when they were sick, but also the rich.

<u>Jewish Folk Medicine in the Memorial Books</u>

In the "Foreword" of the *Jewish Ethnographic Program* An-sky lamented that "With every old man who dies, with every small-town fire, with every exile, a piece of our past is lost."[46] However, even An-sky could not predict the unbelievable destruction of the Holocaust. After the Second World War, the survivors of the Holocaust tried to honor the memory of the holy martyrs and communities in the form of the "Memorial Book" genre. Among the many aspects of traditional Jewish life which the Memorial Books tried to document, was the subject of folk medicine. It is possible to give hundreds of examples from this literature; however, we will give but a few from two communities, Serednitse and Berezne.

---

[45]Shmuel Vinter, "Kedarim un Makhsheyfim," *Yidishe filologye*, issues 4-6, July-December, 1924, pg. 394.
[46]An-sky, Dos yudishe etnografishe program, pg. 11.

The first description is of an old, female Jewish healer, a righteous woman, who, before the war, helped Jews and gentiles in her town of Serednitse, which is located in Southern Poland: "My pious grandmother Toybe Gutwillig… a truly observant Jewish woman with a good Jewish heart; a great philanthropist, she made a name for herself in the surrounding areas… the gentiles knew that if they needed something they could ask Mrs. Toybe. Besides material help, my grandmother was a great specialist in healing illnesses."[47] The second is from a time (the nineteenth century) when there weren't any professional doctors in the Jewish communities of Eastern Europe, but rather "field surgeons" (a trade which was usually learned via military conscription) who functioned as healers: "As in every town in Poland, there weren't any doctors until the turn of this century. A non-Jewish hospital existed, but no Jewish doctors. Therefore, Berezne was rich in supposedly 'learned' persons and 'field surgeons.' Podshubsky was well-know in Berezne and two brothers, most importantly Leykhele the healer, as we called him. He occupied himself with field work and people used to summon him to a sick person on whom he applied 'cups.'"[48]

Conclusion: Contemporary Jewish Folk Medicine

Out of the ashes of the Holocaust sprung new Jewish communities in the land of Israel, the United States, Canada, and other countries. Especially among the Hasidim, who still speak Yiddish, we find to this day customs, mores, and beliefs related to folk

[47]*Sefer yizkor: mukdash li-yehude ha-ayarot she-nispu ba-sho'ah ba-shanim 1939-1944: linsk, istrik, beligrod, litovisk veha-sevivah*, Tel Aviv, 1964/65, pgs. 288-289.

[48]*Mayn shtetl berezne: zamlung fun zakrones fun berezner landslayt in land un in oysland*, Tel Aviv, 1954, pg. 53.

medicine. The phenomenon is expressed in “Broadsides” which are a very important mass-media in Hasidic neighborhoods, such as Meah Shearim, Jerusalem and Williamsburg, Brooklyn. Furthermore, Ultra-Orthodox authors and editors still publish books about remedies (e.g., the popular *Sefer Likuti Sgules Yisroel* which was published in various editions in the last few years).[49] However, Hasidic newspapers are perhaps the most important vehicle for the spread of today’s Jewish folk medicine via advertisements or, as they are known in American-Hasidic Yiddish, “klasifayds.” For example, in *Der Yid*, the oldest Satmar Hasidic newspaper in Williamsburg, one can find advertisements for various remedies and folk healers—significantly, both men and women. It is also interesting to note that many of the “klasifayds” combine traditional Jewish customs and concepts (e.g,. saying Psalms, incantations against the Evil Eye, and remedies) with modern “Natural Healings,” which are beloved in today’s Hasidic communities.

In conclusion, we end our 300-year-long journey in the treasury of Jewish folk medicine with several rich examples from the newspaper *Der Yid* (without, of course, providing the names and phone numbers of the healers):[50]

#1

We do various natural healings
For physical (diabetes, etc.) and
Neurological problems [as well as]
The worst marital problems
For appointments call:

---

[49]*Sefer likute segulot yisra’el, yisra’el li-segulato, likute batar likute me-sefer segulot yisrael*, Shabbetai Lipschitz, Jerusalem, 2008.
[50]*Der Yid*, 7. July, 2006, pg. 57-59.

#2

Excellent remedies
For healing and marriage
And for income and for success
From the sages of the Mishnah and Gemara
And the Holy Book
Children of the house of the Rebbe in the holy city of Jerusalem say
40 consecutive days of Psalms on your behalf - 40$
Psalms of the Hida (Chaim Joseph David Azulai), around $400 -
Song of Songs, 40 days, $40
It is taught by the Mishnah - the mourner's prayer is said by a minyan
30 persons $50/ a whole year - $30 per month/ anniversary of a death $18

#3

Remedies for the evil eye
Excellent remedies
From exorcism to lead spilling
Against the evil eye, fear, tension, nervousness,
And various problems.
It helps and makes life easier, God-willing,
It is done by an Ultra-Orthodox Jew.
Confidential
For an appointment call:

#4

Excellent remedy of lead spilling
Against fear, nervousness, tension, evil eye,
And various problems,
It can help by making things easier, God-willing.
It is performed by an old women in Jerusalem.